

IZMEĐU EKOLOŠKE I TRADICIJSKE PROJEKCIJE GRADA

*Povodom reakcija na vizualni
identitet za 900. obljetnicu grada
Zagreba*

UVOD

Ekološka paradigma izražava se i vizualno. U osnovi se mogu razlikovati sljedeće kategorije izražene pretežno ili jedino vizualnim jezikom i govorom:

- dokumentarni prikaz suvremenosti
- simulacijski prikazi alternativnih mogućnosti
- prognostički prikazi budućnosti
- fantazijske imaginacije
- projekti
- simboličke identifikacije
- strukturni i procesni odnosi.

Za svaku od ovdje predloženih kategorija mogli bi se naći primjeri već u svakodnevnoj uporabi. Da podsjetimo samo na neke: znak za podesnost recikliranja proizvoda (kao operativna instrukcija), zeleno bogato stablo (kao simbolička identifikacija), organogram gospodarenja otpadom (kao strukturni odnos), fotografija sađenja stabla (kao dokumentarni prikaz) itd. Kategorije se u naravi isprepliću i nadograđuju, pa je analiza izraza u pravilu višeslojna i složena. Operativne instrukcije pretežno se uvjetuju međunarodnim konsensusom, a kad su usvojene, primjenjuju se i prisilom.

Simboličke identifikacije umnogome podliježu stereotipima. (O razlozima tome trebalo bi posebno raspravljati). Tako su popularni prikazi i publikacije bili narkrcani suncem, zelenim listom, kapima vode, cvijetom – kao izrazima koji su tek kao banalizirani odbacivani. Zadržavani su u originalnim kreacijama ili su promijenili status uvrštavajući se u standardizirane znakove za operativne postupke ili informacije s operativnim smislom.

Sociologijska i psihologijska istraživanja o vizualizacijama ekoloških sadržaja i poruka vrlo su zanimljiva i inspirativna, budući da kondenzirano i katkad brže otvaraju uvide u raspoloženja i stavove pojedinaca, grupa i različitih uzoraka. Ona mogu biti prve relevantne indikacije stanja duha. Posebno je zanimljivo ako se neke vizualne konstelacije asociiraju ili prepoznaju kao »tipično« ekološke ili kada se posredno mogu uočiti odnosi i prema ekološkim vrijednostima.

Kako su »ekološki izričaji« postali sastavni dio svakodnevnog vizualnog urbanog govora (od grafita do TV medija), nisu česte prilike da se izdvoji neka pojava koja bi mogla biti referentnim primjerom za propitivanje o značenjskim aspektima u širem urbanosociološkom i kulturološkom kontekstu. Učestale su javne primjedbe i komentari na zbiljsku situaciju (često su to i foto-komentari) ili na tekstove (knjige, članke, rasprave itd.), no zaista je zasad rijetkost da se reagira na likovno djelo medijski multiplicirano (ekološke bismo aspekte, doduše, mogli razabrati i u raspravama o znaku turističkog identiteta Hrvatske krajem 1993, uklanjanju skulpture stabla Ratka Petrića na trgu u Velikoj Gorici, međutim odabrani primjer je referentniji).

Početkom 1994. godine pružila se prilika da na eksponiranom primjeru potražimo barem jednu moguću sistematizaciju »gledanja« kao vrednovanja ekoloških i tradicijskih urbanih projekcija. Primjer na koji se u ovom prilogu osvrćemo jest vizualni identitet za 900. obljetnicu Zagreba.

KRONOLOGIJA

Od polovice siječnja do polovice veljače 1994. pogotovo otkako se oglašio i gradonačelnik Zagreba, g. Mikša, učestalo se na stranicama novina (prije svega u okviru gradskih rubrika *Večernjeg lista*, *Vjesnika* i *Slobodne Dalmacije*) pojavljuje tema o vizualnom identitetu 900. obljetnice Zagreba. Gotovo da bi se mogla provesti i metodološki korektna analiza tiska. Ovdje se nastoji odabirom karakterističnih napisa i izvadaka iz njih pokazati da postoje indikativne značajke. Napisi su se osobito umnožili nakon 15. siječnja 1994. kada je osvanuo tekst (*Slobodna Dalmacija*, 15. 01. 1994) »građana općine Centar« pod karakterističnim naslovom *Tko nam je izbrisao povijest?* i s tumačecim nadnaslovom *PROTEST GRAĐANA NA PLAKAT U POVODU 900. OBLJETNICE ZAGREBA*. Poanta toga članka — na koji ćemo se još vratiti — jest u sljedećem: s iznenađenjem i znatiželjom građani su dočekali zapravo nerazumljiv, a ekološki motiviran plakat, k tome još tiskarski i općenito rastrošan — umjesto da se obljetnica Zagreba obilježi odgovarajućim prepoznatljivostima iz spomeničke baštine i memorije, kojima se istovremeno potvrđuje kulturni identitet grada. Ovim su člankom prozvani — kao krivci — oni koji su odlučivali o rješenjima za vizualni identitet 900-obljetnice Zagreba i izabrali rješenje koje se početkom 1994. godine našlo pred očima javnosti.

Vrlo brzo, već 19. 01. 1994. izvješćuje se u novinama o gradonačelnikovu objašnjenju (*Nesporazumi oko znaka i logotipa 900-obljetnice grada — Mikša objašnjava, Vjesnik*, 19. 01. 1994). U njemu se rekapitulira ocjena žirija i potvrđuje ispravnost cjelokupne procedure. Čini se da je ovo objašnjenje, ali i izjašnjenje, još i više revoltiralo neke — što potpisane, a što nepotpisane — građane da se pridruže prigovorima.

Može se na početku postaviti nekoliko pitanja, a među prvima: zašto se reakcije

čuju tek sada, kad je izbor rješenja uslijedio još prije dvije godine (ožujak 1992) i već je tada, makar reprodukcijски skromno, javnosti predočeno vizualno rješenje. Odgovor ne bi, glede toga, trebao biti sasvim neizvjestan; tek krajem 1993. svečano se promoviraju prospekt, prigodni listovni papir i *Priručnik o načinima korištenja osnovnih elemenata vizualnog identiteta 900-obljetnice grada Zagreba*, najavljuje se primjena znaka i — odgađanja više nema.

U promoviranom repertoaru »nositelj« je veliki (tzv. »jumbo«) plakat koji je — postavljen na pojedinim područjima grada — gusto predočen prolaznicima. Tek se tada zaista pružila relevantna prilika i za reagiranje.

Javljanja je krajem siječnja već toliko da jedno od uredništava (*Slobodna Dalmacija*) 25. 01. 1994. poručuje u *Uredničkom stupcu*: »Kritika mora imati ime pozivajući svakoga na iznašanje bilo pozitivnih bilo negativnih mišljenja — ali ne anonimno«. Uočavajući velik interes svojih čitatelja da iznose svoja mišljenja, uredništvo međutim naivno zaključuje (ili se takvim samo prikazuje) da je interes za to povezan s ljubavlju prema gradu:

»Jedno je sigurno. Znak je još jednom pokazao koliko Zagrepčani vole svoj grad i živo sudjeluju u svemu što se u gradu i oko njega događa«.

Koje su sve dimenzije izraženog interesa za prosvjedno javljanje građana u javnosti predmet je cjelovite analize, ali reagiranja sigurno nije potakla samo ljubav prema gradu.

Već prvi pogled na strukturu autora (koliko je ona eksplicitna) pokazuje da se ponajprije kao sudionici mogu uočiti tzv. »obični građani«, zatim predstavnici samih glasila (uredništvo, stalni komentatori pojedinih listova) i profesionalni sudionici (likovni pedagozi, stvaraoci i dizajneri).

ČEMU JE PRIGOVOR?

I bez suptilnije analize vidljiva je ideja prigovora: prigovaratelji smatraju kako rješenje neprimjereno i nedolično pokušava predstaviti obljetnicu Zagreba te da stoga treba pozvati na odgovornost sve one koji su to omogućili i tome pripomogli, koji su ga odabrali, odnosno nisu mu se suprotstavili i odbacili ga.

Zašto je, prema mišljenju onih koji su protestirali, rješenje neprimjereno i nedolično? Odgovor na ovo pitanje odnosi se na problemski aspekt koji nas sada zanima (uz druge, o kojima ovdje nećemo raspravljati, npr. oblikovna interpretacija, prostorne postavbe, procedure usvajanja, razrada rješenja itd.). Glavni se argument u poricanju vrijednosti rješenja odnosi na ekologiju u već spomenutom članku u *Slobodnoj Dalmaciji* od 15. 01. 1994. Tome članku prethodio je i jedan u *Glasi Koncila* od 09. 01. 1994: potpisnik je iznenađen što su autori i ocjenjivački odbor, prema njegovom sudu, u odabiru rješenja ostali indiferentni prema 900. obljetnici Zagrebačke biskupije i što nisu upravo ovdje potražili izvorište i trag srednjoeuropskog identiteta i kontinuiteta Zagreba. Pisac toga članka kaže: »Očito je da su autori znaka stavili jubilej Zagreba u ekološki okvir čiste vode, tla i zraka. Ne sporeći ni najmanje važnost ekološke teme i za grad Zagreb valja primijetiti da ovako oblikovan znak upućuje prije na 900 godina ekologije u Zagrebu negoli na njegov 900. rodendan«.

Ekološki okvir odnosno ekološku simboliku rješenja za 900. obljetnicu grada stvaraju tri elementa koji se na varijantne načine (u deskripciji) zamjećuju: voda u zdencu Manduševac (kao osnovica brojke 9), zelenilo za prvi znak nule i okrugli prozor kroz koji se vidi pretežno vedro nebo. Nije iznenađujuće što je uočen taj ekološki simbolički repertoar; uostalom, naznačili su ga i autori, a prihvatio ga je i ocjenjivački odbor. Repertoar ovdje nije slučajan. Na njemu se gradi poruka: grad okrenut ekološki kvalitetnoj budućnosti.

Poruka je dobra želja, gotovo rodendanska, uz obljetnicu grada Zagreba.

U spomenutom kontekstu, podrugljivo intoniranom, aludira se također na tobožnju »900 godina dugu ekološku tradiciju«. Ekološka atribucija valorizira se u spomenutom protestu građana od 15. 01. 1994. negativno: plakat je »ekološki sterilno čist«; »...ako je za ekologiju (?) tako malo vode, tako nečitko lišće i tako malo neba kroz prozor... hvata nas panika velegrada, mislimo, bolje da je papir ostao bijel ili šteta papira (za njega se šume sijeku) gdje je poruka, kako da shvatimo?«

Izražava se i bojazan za budućnost, obraćajući se prosvjedno gradonačelniku nakon njegova obrazloženja, M. Serdarušić (inače uz svoj tekst predstavljen kao novinar i publicist, stručnjak za marketing) poručuje: »Da biste građanima objasnili zagonetnu sliku plakata Vi ste nehotično napisali sinopsis za jedan ekološki science fiction film o Zagrebu« (*Tri gumba s repom nisu povijest Zagreba, Vjesnik*, 25. 2. 1994).

Mišljenje da su osnovni strukturalni (u osnovi prepoznati kao ekološki) elementi (brojka 900) bez jasnog identiteta, amorfni i višeznačni, izraženo je i u dvije reakcije na članak o gradonačelnikovu stavu od 19. 01. 1994.

Tako u pismu N. M. iz Zagreba (*Vjesnik* od 27. 01. 1994) između ostalog stoji (glede ekološkog): »Katedrala je ta koja određuje povijesnu godinu, a na plakatu je nema, već su tamo neki izgubljeni ljudi (potcrtao F. K.), kupus i prozor kupaonice s kvakom (da, da s kvakom umjesto povijesnog detalja)/.../ Šteta belega papira i novca što su utrošeni.« A u pismu Ante Malbaše (*Vjesnik* od 27. 01. 1994) vrednuje se: »četiri elementa koji tvore brojku 900 su isprazni, opći i neprepoznatljiviji, jer vrelo Manduševac, zatim duga, krošnja stabla ili nebo su apsolutno bez identiteta. Zar je to Zagreb? Čak bi i mali, čisti i lijepi Samobor tražio više od svoje povijesti, civilizacije i kulture.« Nestajanje očekivanog povijesnog identiteta tragično doživljavaju

»vaši vjerni Zagrepčani« u pismu upućenom redakciji *Vjesnika* istog dana (27. 01. 1994) kad pišu: NEMA GLAVNOG GRADA, NEMA METROPOLE! ZAGREB JE VODA, ZEMLJA, ZRAK.

U *Slobodnoj Dalmaciji* nakon objavljivanja protesta građana općine Centar 19. 01. 1994. daje se bitnim značajkama vizualnog znaka redakcijski komentar (kao autorski napis V. Šveca *Povijest u gumbu*), gdje se također variraju u osnovi sljedeće teze: kulturna povijest je reducirana na fiktivnu ekološku povijest, oblikovanje je nejasno i nerazumljivo. Komentira se, glede ekološkog aspekta: »...Zagrebačka prošlost svela se na tri tanjura, koji kao gumbi lebde oko Zagreba. Jedan je mokar, sivoplavi, hajde nek' je to Manduševac, drugi je šumovit i zelen, a treći je nebesko plav. I zar nije čudno da se anonimni građani žale da im niš' nije jasno. Bilo bi divno da Zagreb slavi 900. godina svoje ekološke čistoće, a ne katedrale, Gornjega grada, novih predgrađa, a zapravo osnivanja Zagrebačke biskupije. Od svega tog zagrebačkog bogatstva što se desetljećima giba po gradu, ostadoše samo *ekološki gumbi*...« (podvukao F. K.)

Na to se nadovezuje građanka Marija Novak u *Slobodnoj Dalmaciji* od 21. 01. 1994. u tekstu *Neš ti znaka...* »Zar stoljeća jednog grada izgledaju ovako kao ovi raspršeni gumbeki? Zar građani Zagreba zaslužuju kap vode, jedan grincajg, a vedro nebo možemo gledati kroz mali, mali zatvoren prozor« (u pravilu – od kupaonice, po starim zagrebačkim graditeljima).

I još na ovu temu: kozerski komentar Don Jelinića u *Večernjem listu* od 01. 02. 1994. kao »Malog čovjeka« u rubrici *Pisma svemogućem* u tekstu *Obljetnica i Zagreb*. Prizor prozora s nebom pisac doživljava kao poziv u kraljevstvo nebesko onima u prvom redu »koji duhom nisu baš najbogatiji«, pa »treba samo pomoću kvake otvoriti prozor i prhneš u visine!« I dalje: »U drugoj »nuli« vidi se nešto zeleno, ali vjeruj mu Gospodine, to nisu oni »mali zeleni«. Prije će biti glavica lisnatog zelja. A

zna se: grah i zelje naše su bogečko veselje. U trećoj »nuli« (...) smjestili su autori *nakošeni i pijani Manduševac oko kojeg stoje nesretne ljudske prilike* (potcrtao F. K.) čudeći se odakle tu voda, a lonac nahe-ren«...

Zanimljivo je kako tu ekološku dimenziju rješenja za 900–obljetnicu Zagreba vide profesionalni likovnjaci. Dizajner B. Ljubičić u razgovoru sa Zlatkom Gallom, između ostalog, kaže: »Građani znak doživljavaju gotovo kao apstraktni ekološki, jer u njemu je voda, zrak i zelenilo, a to svakako nije ono čime se predstavlja jedan grad. Konačno, valjda je trebalo istaknuti tih devetsto godina civilizacije i urbane kulture, a ne *prorbitno stanje*« (potcrtao F. K.) vodu, zelenilo i zrak. Eto još jedne zabune i zablude.«

Frane Paro, profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, posvetio je glavninu svoje analize likovnoj interpretaciji, što je ovdje izostavljeno, ali razmišlja slično kao i Ljubičić. Polazi od teze brisanja 900 godina »svekolikog taloženja identiteta!« te nastavlja: »Stoljećima brušenu gradsku personalnost proglasiti nezgodnom, nepostojećom! Baciti se u vrijeme buduće s *nulte točke* – s razine *primarnih elemenata (...), razine vode, klorofila i zraka!*« (potcrtao F. K.)

Prof. Zdravko Tišljar (također s Akademije likovnih umjetnosti) literarno kultivirano također iznosi tezu o ekološkoj atribuciji kao anonimnosti. Prisutnost zelenila u rješenju komentira se ovako: »Takvog »grincajga« istinabog, ima od Uzbekistana do Kistanja, ali Zagreb je odlučio »priopćiti« urbi et orbi da u svezi sa svojom devetstogodišnjicom »na tom planu ima što pokazati« i ironični završetak: »Jedan klinac, često viđen s papirnatom kutijom pred Oktogonom, maše umanjanim plakatom »*s dugom obješenom na pleća i dvije nule*...« i poziva »narod na susret što ga organizira *Dobrovoljno ekološko društvo Kozari Bok*« (potcrtao F. K.)

Data je prilika i dizajnerima da (u obrani) iznesu svoja stajališta. Ona su vizualnim

jezikom (što se ovdje ne može prepričati) data izložbom »Priča o znaku« u knjižari Moderna vremena. A riječju su se izrazili u razgovoru na temelju kojeg je objavljen autorski članak u tjedniku *Vikend* od 10. 02. 1994 (Iva Zlatar, Priča o znaku).

Dizajneri su, kako tumače, odustali od repertoara prepoznatljivih povijesnih fragmenata Zagreba smatrajući da ti simboli izvan konteksta ne predstavljaju Zagreb jedinstvenim u Europi i svijetu. Nisu htjeli nizati »detalje nataložene u vremenu« jer bi tako »ocrtali samo puko registriranje prevaljenog puta«. Umjesto toga odredili su se projektivno: »Zamislili smo Zagreb kakav bismo željeli osmislili priču o čistoj vodi, čistoj zemlji i čistom zraku«. I još: »Naša je priča pokušala pomaknuti ideju Zagreba iz lokalnih okvira i postaviti je u puno širi kontekst«...

Pregled zaključujemo pohvalnim (redakcijskim) komentarom uređenja jednog izloga u znaku 900–obljetnice: »Na samom početku Ilike, u izlogu »Rukotvorina«, osim prigodnih zastavica, kao u bajci izrađen je od keramike stari Zagreb. Povijest i tradicija u ovim pokušajima očito nadvladava prezentiranje Zagreba kao zelenog, ekološki osviještenog grada« (*»900« na drugi način, Vjesnik, 28. 3. 1994*).

ZAKLJUČAK

Makar se ekološki aspekt nekog slučaja mora i može razumjeti u cjelovitom problemskom sklopu njegove geneze i šireg konteksta, moguće je i u ovom relativno izdvojenom analitičkom kutu konstatirati sljedeće:

- ekološka konotacija likovnog rješenja doživljava se, i onda kada se ne gradi na općim poznatim i prepoznatljivim ekološkim simbolima (koji mogu funkcionirati i kao stereotipi), kao anonimna, alokacijska, a ne kao tematski i mjesno specifična.
- ekološka atribucija rješenja za vizualni identitet 900–obljetnice Zagreba doživljena je u datom slučaju kao nepovijesna, ali nije prihvaćena niti kao budućnosna.

Štoviše, ona se vidi kao svodenje povijesnog razvoja na strukturalne elemente društva koje još ni nema povijesti, već je usmjereno na svladavanje svakidašnjice. Time ekološki atributi i metafore kao da izriču sterilnost stanja, povijesne praznine i razvoja urbane sredine.

- efemerne preokupacije ekološkim problemima, kaže se, otklanjaju usredotočenost na povijesne.

- traži se, s druge strane, da – ako već postoje – ekološka atribucija i simbolika budu jednoznačne, popularno razumljive i nesumnjive. Još k tome i radosne: tjeskoba i neizvjesnost se ne prihvaćaju. (Mogli bismo reći da se ovdje već nazire »eko–realistička« teza).

- za povijesni grad, prema takvim reagiranjima, ekološka problematika je u prvom redu stvar periferije, a ne središta (kao urbane biti grada).

Koliko su izneseni stavovi reprezentativni, upitno je, ali svakako su prisutni i utjecajni. Stoga o njima treba razmišljati, podrobnije ih analizirati, i bez obzira na opredjeljenje, uvažavati ih kao relevantne činjenice.

Ovaj ekološko–dizajnerski događaj istodobno upućuje i na to da je vizualna ekspozicija ekoloških ideja u odnosu na verbalnu, kod nas u sociološkom i komunikološkom interesu zanemarena.

Ekološka intonacija djela prima se kao atribut Moderne (svjetske civilizacije) koja, ako se opire degradaciji prirode i grada, potire njegovu tradiciju, a ne kao postmoderni pristup kojeg na drukčiji način zanimaju postave prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Izrečena je odbojnost takva da bi se jedva moglo govoriti o antropocentričnom vrednovanju unutar ekoloških paradigmi; identifikacija s ekološkim vrijednostima grada bila bi za čovjeka – građanina gotovo uvredljiva.

U osnovi, izraženi se stavovi mogu prepoznati više kao konzervativni nego kao anti–ekološki.

Fedor Kritovac